

ΕΝΑΣ ΣΩΚΡΑΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΥΡΡΩΝΕΙΟΣ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ι.Γ. ΔΕΛΛΗ

Θα μπορούσε ίσως να παρατηρήσει κανείς ότι δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Πύρρωνας, όπως και ο Σωκράτης, δεν άφησε κανένα γραπτό κείμενο, αλλά πως αυτό δείχνει πιθανόν μια ενιαία θέση των δύο στοχαστών απέναντι στην περί βίου θεωρία όπως θα φανεί παρακάτω.

Ο Ηλείος φιλόσοφος¹, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Αριστοκλή² την οποία μας παραδίδει ο Ευσέβιος «οὐδέν ἐν γραφῇ καταλέλοιπεν³». Η διεξοδική και αξιολογη έρευνα που έχει γίνει τόσο πάνω στη γνωσιοθεωρία⁴ του φιλοσόφου όσο και την περί βίου και ηθικής⁵ διδασκαλία του, η οποία εξάγεται έμμεσα από μερικές μαρτυρίες, στηρίζεται κυρίως στα όσα αναφέρει γι' αυτόν ο μαθητής⁶ και «έταΐρος»⁷ του, Τίμων⁸ ο Φλιάσιος στην ποιητική του σύνθεση «Σίλλου»⁹, ο οποίος, σύμφωνα με την αρχαία μαρτυρία, αναδείχθηκε «φιλόσοφος τῆς Πύρρωνος άγωγῆς».

Παράλληλα κι από άλλους δοξογράφους και αρχαίους συγγραφείς, Έλληνες και Ρωμαίους, μας έχουν παραδοθεί πληροφορίες, ίσως λιγότερο αυθεντικές, για τον Ηλείο φιλόσοφο όπως από τους Διογένη Λαέρτιο¹⁰, Πausανία¹¹, Στράβωνα¹², Σέξτο Εμπειρικό¹³, Στοβαίο¹⁴, Σενέκα¹⁵, Κικέρωνα¹⁶, Κοϊντιλιανό¹⁷ και άλλους λιγότερο γνωστούς και μικρότερης ίσως αξιοπιστίας¹⁸.

Στο πλαίσιο της γνωσιοθεωρίας του, της οποίας οι βασικές αρχές εκφράζονται με τους πολυσυζητημένους όρους «άρρεψία» «άφασία» «έποχή»¹⁹, ο Πύρρωνας οδηγείται στον θεωρητικό μηδενισμό, γιατί πιστεύει πως με την παντελή άγνωσία εξυπηρετείται η πολυπόθητη αταραξία^{19α} της ψυχῆς του φιλοσόφου, επειδή αυτή απαλλάσσεται από τις ταραχές και τη βασανιστική αμφιβολία που επιφέρει σ' αυτήν η γνωστική αβεβαιότητα. Η βασική αυτή γνωσιολογική αντίληψη είχε σαν συνέπεια ώστε αυτός «οὐδέν γάρ ἔφασκεν οὔτε καλόν οὔτε αἰσχρόν οὔτε δίκαιον οὔτε ἄδικον· καί ὁμοίως ἐπὶ πάντων μηδέν εἶναι τῆ ἀληθεία, νόμῳ δέ καί ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν· οὐ γάρ μάλλον²⁰ τόδε ἢ τόδε εἶναι ἕκαστον»²¹. Στη συνέχεια η αντίληψη αυτή κλιμακώνεται σε σημείο ώστε ο Πύρρωνας «οὐδέν ὄριζεν»²² αφού, όπως πίστευε ο ίδιος, «μηδέν διαφέρειν ζῆν ἢ τεθνάναι» και διότι σε καθετί το οποίο ορίζει ο άνθρωπος ισχύει και το αντίθετο. Εξάλλου είχε γενικευτεί ολοφάνερα αυτή η άποψη σ' όλους τους «Σκεπτικούς» φιλοσόφους οι οποίοι και εξαιτίας της «τά τῶν αἱρέσεων δόγματα πάντα ἀνατρέποντες, αὐτοὶ οὐδέν ἀποφαίνονται δογματικῶς, ἕως δέ τοῦ προφέρεσθαι τά τῶν ἄλλων καί διηγείσθαι μηδέν ὀρίζοντες, μηδ' αὐτό τοῦτο ὥστε καί τό μή ὀρίζειν ἀνήρουν, λέγοντες οἷον οὐδέν ὀρίζομεν, ἐπεὶ ὄριζον ἄν»²³. Οι θιασώτες της «Σκέψης» απέφευγαν κάθε ορισμό όχι μόνον εξαιτίας της «ἀντιλογίας» αλλά, κυρίως, διότι «διὰ τῆς φωνῆς οὐδέν ὀρίζομεν» δήλωναν το «τῆς ἄρρεψίας πάθος»²⁴. Η αδυναμία ορισμού των πραγμάτων «ὅποια πέφυκε τά πράγματα», όπως υποστήριζε ο Πύρρωνας, ερμηνεύεται από την άποψη ότι κανενός είδους γνώση, ούτε αυτή που προέρχεται από τις αισθήσεις, ούτε αυτή, που προέρχεται από τη νόηση, έχει ισχύ και απεικονίζει την αλήθεια, επειδή τα «πράγματα» είναι «ἀδιάφορα καί ἀστάθμητα καί ἀνεπίκριτα, διά τοῦτο μήτε τάς αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε

τάς δόξας ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι»²⁵.

Παρά τις παραπάνω απόψεις, τις οποίες πολύ συνοπτικά εκθέσαμε, επειδή, όπως δηλώθηκε, έχουν γίνει αντικείμενο εξαντλητικής μέχρι τώρα έρευνας και η παραπέρα συζήτησή τους θα δημιουργούσε τον κίνδυνο μιας ανώφελης ίσως επανάληψης, παραδίδεται ένα κείμενο που έμμεσα δείχνει ότι ο Πύρρωνας δεν πήρε σε όλα τα στάδια της σκέψης του την ίδια στάση απέναντι στο πρόβλημα του Ορισμού το οποίο είναι θεμελιώδες για τη λογική και τη γνωσιοθεωρία. Το κείμενο αυτό παραδίδει ο Στοβαίος²⁶ και το αποδίδει στον Άρειο Δίδυμο²⁷. Σ' αυτό, παρά τον αιγιματικό τρόπο που είναι διατυπωμένο, διαφαίνεται κάποιος ορισμός της φιλοσοφίας τον οποίον, αν δεν είχε διατυπώσει ο ίδιος ο Πύρρωνας, τουλάχιστον φαίνεται ότι αποδεχόταν ο Ηλείος φιλόσοφος.

Θα αναλύσουμε λοιπόν αυτή τη δοξογραφική μαρτυρία έχοντας σοβαρά υπόψη ότι όλες οι δοξογραφικές πληροφορίες θέτουν πάντοτε το ακανθώδες πρόβλημα της αυθεντικότητας, το οποίο είναι το «ἀεί ζητούμενο» και «ἀεί ἀπορούμενο». Σκοπός αυτής της ανάλυσης είναι να ερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο θεωρούσε τη φιλοσοφία ο Πύρρωνας, και πώς αυτή η θεώρηση μπορεί να συνδεθεί με τη βασική και πολύ γνωστή θέση του, δηλαδή την άρνηση δυνατότητας κάθε γνώσης από το ανθρώπινο λογικό, και να νομιμοποιηθεί στο πλαίσιο της όλης θεωρίας του· «ή μὲν γάρ φιλοσοφία θήρα τῆς ἀλήθειας καὶ ὄρεξις. τῶν δὲ φιλοσοφησάντων ἔνιοι εὐρεῖν φασὶ τό θήραμα, ὡς Ἐπίκουρος καὶ οἱ Στωϊκοί· οἱ δὲ ἀκμὴν ἔτι ζητεῖν ὥς που παρά θεοῖς ὄν, καὶ τῆς σοφίας οὐκ ἀνθρωπίνου χρήματος ὄντος· οὕτως ἔλεγε Σωκράτης καὶ Πύρρων».

Το κείμενο αυτό, εκτός από την ερμηνεία και το σχολιασμό που είναι αναγκαίος για την πλήρη κατανόησή του, θέτει τα παρακάτω προβλήματα. Πρώτα πώς είναι δυνατόν να ορίζει ή καλύτερα να αποδέχεται ορισμό κάποιας έννοιας ο Πύρρωνας; Δεν είναι μια τέτοια άποψη, την οποία εκφράζει το κείμενο, αντίθετη προς την «ἀρρεψία = α + ῥέπειν» και την «ἀφασία = α + φημί»; Συμβιβάζεται ο ορισμός, που για να είναι «ουσίας τις γνωρισμός»²⁸ προϋποθέτει τη γνώση, με τον «θεωρητικό μηδενισμό» του Πύρωνα; Υπάρχει δυνατότητα νομιμοποίησης ενός τέτοιου ορισμού ο οποίος να εκφράζει ταυτόχρονα την άποψη του Σωκράτη και του Πύρωνα; Το πρώτο ερώτημα με τα δυό επεξηγηματικά σκέλη του συνδέεται με το δεύτερο. Αν μπορεί να επιβεβαιωθεί μια σχέση επίδρασης της διδασκαλίας του Σωκράτη σ' εκείνη του Πύρωνα και ακόμα εξαιτίας αυτής της επίδρασης ότι σε κάποια φάση της σκέψης του ο τελευταίος ήταν επηρεασμένος από το Σωκράτη και δεν είχε από την αρχή οδηγηθεί στην απόλυτη άρνηση της δυνατότητας γνώσης, τότε ο ορισμός νομιμοποιείται ως προς την απόδοσή του και στον Πύρωνα. Εξάλλου αυτό το κείμενο μας δίνει τη δυνατότητα, επειδή συγκεφαλαιώνει απόψεις κι άλλων φιλοσόφων πάνω στο σκοπό της φιλοσοφίας, να υπολογίσουμε ότι ο Πύρρωνας γνώριζε την προηγούμενη από αυτόν φιλοσοφική παράδοση σε σημαντικό βαθμό και δεν την απέρριψε εξολοκλήρου εξ αρχής, αλλά διαφοροποιήθηκε σε μερικά σημεία. Με τη βοήθεια των δοξογραφικών κειμένων μπορούμε να βρούμε κάποιες διαδοχικές και έμμεσες επιδράσεις της σωκρατικής διδασκαλίας πάνω στις Πυρρώνειες απόψεις.

Στο Στράβωνα βρίσκουμε μια πρώτη πληροφορία αναφορικά με αυτή την σχέση-επίδραση. Αναφέρει χαρακτηριστικά πάνω σ' αυτό «ἔσχε (Πύρρων) δε ποτέ καὶ φι-

λοσόφων διατριβάς τῶν προσαγορευθέντων Μεγαρικῶν, Εὐκλείδην διαδεξαμένων, ἄνδρα Σωκρατικόν, Μεγαρέα τὸ γένος· καθάπερ καὶ Φαίδωνα μὲν τὸν Ἥλειον οἱ Ἥλειακοὶ διαδέξαντο, καὶ τοῦτον Σωκρατικόν, ὃν ἦν καὶ Πύρρων, Μενέδημον δὲ τὸν Ἐρετριέα²⁹ οἱ Ἐρετρικοὶ»³⁰. Ἐνας ἀπὸ ἐκείνους που «διαδέχτηκαν» τὸν Φαίδωνα στὴν Ἥλειακὴ φιλοσοφικὴ παράδοση ἢ σχολή ἦταν καὶ ὁ Πύρρωνας. Για τὸν Φαίδωνα ὁ Γαληνὸς μας πληροφορεῖ «οὐδείς, ἠγνόησε τῶν Σωκρατικῶν εἰς πρῶτα ἤκειν ὑπειλημμένον»³¹, ἐνῶ ὁ Διογένης ἀναφέρει «ἀλλὰ τὸ θύριον προστιθεῖς μετεῖχε Σωκράτους...»³². Ἔτσι διὰ μέσου τοῦ Φαίδωνα ἐπηρεάζεται ὁ Πύρρωνας ἀπὸ τὸ Σωκράτη.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Στράβωνα μιὰ ἄλλη πληροφορία θέλει τὸν Πύρρωνα ἀκόμα καὶ ἐπισκέπητὴ στὴν Ἀθήνα. Αὐτὴ τὴν ἀντίληψη μπορεῖ ἔμμεσα νὰ συνάγει κάποιος ἐκτιμώντας μιὰ μαρτυρία τοῦ Διοκλῆ που περιλαμβάνεται στὸ ἔργο τοῦ Διογένη Λαέρτιου: «Ἀθηναῖοι δὲ καὶ πολιτεία αὐτόν ἐτίμησαν, καθὰ φησὶ Διοκλῆς, ἐπὶ τῷ Κότῳ τὸν Θράκα διαχρήσασθαι»³³. Οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἔκαμαν «ἐπίτιμο δημότη» τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. Ἀν αὐτὴ ἡ ἐπίσκεψη ἐγίνε, θὰ εἶχε οπωσδήποτε μεγάλη ἐπίδραση στὶς ἀπόψεις τοῦ Πύρρωνα, διότι ὁ ἀπόηχος τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτη στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἀθήνας ἦταν ἀκόμα ἐντονος, ὅσο κι ἀν εἶχαν περάσει πολλὰ χρόνια ἀπὸ τὸν ἀδικο θάνατο τοῦ μεγάλου δασκάλου.

Μιὰ ἄλλη πληροφορία, που ἐνισχύει τὴν ἀποψη μιὰς βάσιμης ἐπίδρασης τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας πάνω στὸν Πύρρωνα, περιέχεται πάλι στὸ ἔργο τοῦ Διογ. Λαερτίου. Ὁ Πύρρωνας ὑπῆρξε μαθητὴς ἀκροατῆς τοῦ Βρύσωνος· «ἤκουσε Βρύσωνος»³⁴ κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ ἀρχαίου δοξογράφου. Ὁ Βρύσων ἄκουσε τὸν Στίλπωνα. Ὁ Στίλπων³⁵ ἀπὸ τὰ Μέγαρα ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Εὐκλείδου. Πρὸς τὸν Εὐκλείδη «φησὶν ὁ Ἐρμόδωρος ἀφικέσθαι Πλάτωνα καὶ τοὺς λοιποὺς φιλοσόφους μετὰ τὴν Σωκράτους τελευτὴν δείσαντες τὴν ὠμότητα τῶν τυράννων»³⁶. Ἀκόμα στὸν Διογένη ἀνιχνεύουμε ὅτι ὁ Βρύσων ἦταν, πιθανόν, υἱὸς τοῦ Στίλπωνος γιατί τὸ κείμενο λέει χαρακτηριστικὰ «ἤκουσε Βρύσωνος τοῦ Στίλπωνος, ὡς Ἀλέξανδρος ἐν Διαδοχαῖς»³⁷. Ἔτσι διὰ μέσου τοῦ Βρύσωνος ἡ σχέση ἐπίδρασης τοῦ Πύρρωνα ἀπὸ τὸν Στίλπωνα, ὁ ὁποῖος με τὴ μεσολάβηση τοῦ δασκάλου τοῦ Εὐκλείδη ἐρχεται σὲ ἀπευθείας ἐπαφὴ με τοὺς Σωκρατικοὺς, ἐμφανίζεται πιο βάσιμη καὶ πιστευτή.

Ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς αὐτὲς σχηματίζουμε βάσιμη πεποίθηση ὅτι ὁ Πύρρωνας με τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο εἶναι ἀρχικὰ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ σωκρατικὴ παράδοση καὶ διδασκαλία. Ἡ σύνδεση αὐτὴ (Βρύσων - Στίλπων - Εὐκλείδης - μαθητὲς Σωκράτη αυτοεξόριστοι στα Μέγαρα) μας ἀφήνει κάποια περιθώρια ὅτι ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς νομιμοποιεῖται γιὰ τὸ στάδιο ἐκεῖνο τῆς σκέψης τοῦ Πύρρωνα, κατὰ τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε ὁ ἴδιος φθάσει στὴν πλήρη ἀγνωσία καὶ ἦταν ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ Σωκρατικὴ διδασκαλία. Τὴν τελευταία αὐτὴ ἀποψη, ὅτι δηλαδὴ ἀρχικὰ ὁ Πύρρωνας δὲν πίστευε ἐξαρχῆς στὸ «θάνατο» κάθε γνώσης καὶ δὲν εἶχε φθάσει στὴν ἀκραία μορφή σκεπτικισμοῦ, ὥστε σ' αὐτὸ τὸ στάδιο νὰ μὴ δεσμευεῖται στὴ σύνθεση ἢ τὴν ἀποδοχὴ κάποιου ὀρισμοῦ, ἐνισχύει μιὰ πληροφορία που μας παρέχει ὁ μαθητὴς τοῦ Τίμων στους «Σίλλους». Ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ «ᾧ γέρον, ὃ Πύρρων, πῶς ἢ πόθεν ἔκδυσιν εὖρες λατρεῖς δόξων (τε) κενεοφροσύνης τε σοφιστῶν καὶ πάσης ἀπάτης πειθοῦς τ' ἀπελύσασα δεσμά;»³⁸. Οἱ στίχοι αὐτοὶ ἐκφράζουν τὴν ἀπορία τοῦ μαθητῆ γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ δασκάλου ἀπὸ κάποια ἐποχὴ καὶ ὕστερα. Ὁ Τί-

μων είχαν αποδημήσει από την Ήλιδα στα Μέγαρα «πρός Στίλπωνα· κάκεινφ συν- διατρίψαντα αἰθις ἐπανελθεῖν οἴκαδε καί γῆμαι»³⁹. Δεν γνωρίζουμε για πόσο χρόνο ο Τίμων παρέμεινε στα Μέγαρα, όταν όμως επέστρεψε στην Ήλιδα διεπίστωσε ότι ο δάσκαλος Πύρρων είχε μετατεθεί στις απόψεις του. Ίσως μπορούμε να υποθέσουμε ότι η απουσία του Τίμονα συμπίπτει με το ταξίδι του Πύρρωνα στις Ινδίες, το οποίο έκαμε ακολουθώντας την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου μαζί με τον Ανάξαρχον⁴⁰. Στο ταξίδι αυτό ο Πύρρωνας γνώρισε τους Ινδούς «γυμνοσοφιστές» και τους «Μάγους» των οποίων η διδασκαλία και ο τρόπος ζωής άσκησαν καταλυτική επίδραση στη σκέψη και στο μεταγενέστερο τρόπο ζωής του. Αποτέλεσμα αυτής της επίδρασης ήταν να υποστηρίξει «γενναιότατα» ο Πύρρων «τό τῆς ἀκαταληψίας καί ἐποχῆς εἶδος» και να γίνει «ζηλωτής τῆς ἀπραγμοσύνης» ώστε και στην καθημερινή ζωή του «ἐκπατεῖν τε αὐτόν καί ἐρημάζειν, σπανίως πότ' ἐπιφαινόμενον τοῖς οἴκωι»⁴¹ με σκοπό την «ἀτάραχη» ζωή. Ο ορισμός αυτός λοιπόν της φιλοσοφίας μπορεί να θεωρηθεί ως έκφραση κάποιας θέσης του Πύρρωνα σχετικά με την φιλοσοφία πριν από την αλλαγή της θέσης του και μάλιστα κατά την εποχή που «σπούδαζε», χωρίς να αναιρεί, την κληρονομημένη φιλοσοφική παράδοση.

Η πρώτη πρόταση της μαρτυρίας του Αρείου «ἡ μὲν φιλοσοφία θῆρα τῆς ἀληθείας ἐστὶ καὶ ὄρεξις» περιέχει μια καθολική για την έννοια της φιλοσοφίας αντίληψη. Η φιλοσοφία είναι «κυνήγι» της αλήθειας και όχι η σύλληψη της ίδιας της αλήθειας, γιατί αυτό είναι ακατόρθωτο, αφού, όπως έμμεσα κατανοείται από την έκφραση του ίδιου κειμένου, «παρά θεοῖς ὄν», δηλαδή αυτή είναι κτήμα των θεών, το ίδιο το «θεῖον». Αυτή την άποψη της ταύτισης της έννοιας την αλήθειας με το «θεῖον» βρίσκουμε διάχυτη στον Πλάτωνα. Συγκεκριμένα η έννοια της αλήθειας γίνεται κατανοητή και ετυμολογείται ως «θεία οὔσα ἄλη»⁴², δηλαδή η ίδια η αλήθεια θεωρείται από τον Σωκράτη ως «θήρα» του θείου, επειδή αυτή ταυτίζεται μ' εκείνο. Παρόμοια άποψη, όπως μαρτυρεί ο Διογένης, είχε διατυπωθεί από τον Πυθαγόρα ο οποίος πίστευε ότι «οἱ φιλόσοφοι» ήταν «θηραταί τῆς ἀληθείας»⁴³.

Η φιλοσοφία είναι ακόμα «ὄρεξις τῆς ἀληθείας». Ίσως έχει μεγαλύτερη νοηματική συνέπεια η πρόταση, αν προηγηθεί η κατάσταση της «ὄρεξως» και να ακολουθήσει εκείνο που φανερώνει η λέξη «θήρα». Βέβαια και οι δύο έννοιες δεν μπορούν σε καμμία περίπτωση να ερμηνευθούν ως εκφράσεις του «θυμοειδούς» αλλά, κυρίως, ως «κινήσεις» του λογικού. Η αντίληψη ότι η φιλοσοφία είναι «ὄρεξις τῆς ἀληθείας» βρίσκεται και στον Πλάτωνα. Προσδιορίζεται όμως ακριβέστερα και η «αλήθεια» αντικαθίσταται ως «ἐπιστήμη τῶν ὄντων». Στον πλατωνικό Φαίδωνα και στο πλαίσιο της συζήτησης για την χρησιμότητα και τις λειτουργίες του σώματος ο Σωκράτης λέει ότι το ασθενές σώμα εμποδίζει «τὴν τοῦ ὄντος θῆραν». Η «θήρα» του «ὄντος» φαίνεται στη συνέχεια του διαλόγου ότι είναι η Φιλοσοφία. Ο Πύρρωνας και ο Σωκράτης δέχονταν ότι η φιλοσοφία είναι «ὄρεξις καὶ θῆρα». Πάνω σ' αυτή την αντίληψη υπήρξε διαφοροποίηση, όπως πιστεύει ο Ἄρειος, ανάμεσα σ' αυτούς που ασχολήθηκαν με τη φιλοσοφία. Μερικοί ισχυρίζονται ότι έργο της φιλοσοφίας είναι η κατάκτηση και η απόκτηση του «θηράματος»: «τῶν δέ φιλοσοφησάντων ἔνιοι εὐρεῖν φασὶ τὸ θῆραμα, ὡς Ἐπίκουρος καὶ οἱ Στωϊκοί».

Η άποψη αυτή του Αρείου όσον αφορά στις απόψεις του Επικούρου επιβεβαιώνεται από τα κείμενα. Ο Επικούρος⁴⁵ πράγματι έκρινε την αξία της γνώσης και της φιλοσοφίας με βάση την αποτελεσματικότητα, τη χρησιμότητα και τη συμβολή της

στην πρακτική ευδαιμονία που απορρέει από τα αποτελέσματα της πράξης του ανθρώπου. Αξιολογούσε δηλαδή αυτήν με βάση τις θετικές ή όχι συνέπειές της στην ζωή και δεν τη θεωρούσε μέσο επίτευξης του «θεωρητικού βίου»⁴⁶. Δεν την θεωρούσε ως μια συνεχή αναβαθμιστική πνευματική πορεία, αλλά τελειωμένη γνώση με σκοπό να υπηρετήσει η ίδια τη βιοτική αυτάρκεια. Ο Σέξτος Εμπειρικός αναφέρει χαρακτηριστικά την άποψη του Επίκουρου για την φιλοσοφία: «Ἐπίκουρος ἔλεγε τὴν φιλοσοφίαν ἐνέργειαν εἶναι λόγοις καὶ διαλογισμοῖς τὸν εὐδαιμόνα βίον περιποιούσαν»⁴⁷, η σκέψη υπηρετεί την αποτελεσματική πράξη. Το «θήραμα», δηλαδή το αποτέλεσμα και όχι η πνευματική πορεία η ίδια η «θήρα» και η «ὄρεξις» της αλήθειας ήταν για τον Επίκουρο αυτά που είχαν αξία. Ο ίδιος πιστεύει ότι είναι μάταιη και άσκοπη κάθε πνευματική εργασία, που δεν θεραπεύει κανένα πόνο του ανθρώπου: «κενός ἐκείνου φιλοσόφου λόγος, ὅφ' οὐ μὴδὲν πάθος ἀνθρώπου θεραπεύεται· ὥσπερ γὰρ ἰατρικῆς οὐδὲν ὄφελος μὴ τὰς νόσους τῶν σωμάτων ἐκβαλλούσης, οὕτως οὐδὲ τῆς φιλοσοφίας, εἰ μὴ τὸ τῆς ψυχῆς ἐκβάλλει πάθος»⁴⁸. Επίσης και η αναφορά του κειμένου αυτού για την περίπτωση των Στωϊκῶν μπορεί να επιβεβαιωθεί.

Οι τελευταίοι θεωρούν και αξιολογούν την φιλοσοφία ως «θήραμα» δηλαδή ως γνώση που κάνει πιο αποτελεσματική την πράξη. Βέβαια οι Στωϊκοί θεωρούσαν την φιλοσοφία ως «ars vivendi» το «ζῆν ὁμολογουμένως τῇ φύσει»⁵¹. Ὁ Ἄρειος, ὅπως φαίνεται, δεν γνωρίζει ότι οι Στωϊκοί είχαν εκφραστεί και διαφορετικά σχετικά με τον ορισμό της φιλοσοφίας και ότι επιπλέον ὀρίζαν αυτήν και ως «ὄρεξιν»⁵² και «ἐπιτήδευσιν σοφίας»⁵³. Ἐτσι για τους Στωϊκούς «σοφία» είναι η «ἐπιστήμη θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων»⁵⁴ και η επιστήμη είναι «κατάληψις ἀσφαλῆς καὶ ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου»⁵⁵. Κατὰ συνέπεια διαδοχικά ἔχουμε τις λογικές συνεπαγωγές «φιλοσοφία», «ἐπιτήδευσις σοφίας», «ἐπιστήμη», επιστήμη «κατάληψις ἀσφαλῆς καὶ ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου». Ἄρα φιλοσοφία είναι η λογική ἀσφαλῆς και ἀμετάπτωτη «κατάληψη», και η επιστήμη περιέχεται στην φιλοσοφία. Η «ἐπιστήμη» θεωρεῖται ἀπὸ τα «καθ' ἑαυτὰ ἀγαθὰ». «Καθ' ἑαυτὰ ἀγαθὰ» είναι ἀκόμα «ἡ δικαιοπραγία... τιμῆ, εὐνοια, φιλία»⁵⁶. Αυτό σημαίνει ὅτι η φιλοσοφία είναι παράλληλα και «θήραμα», «ars vivendi», ἀλλὰ και «θήρα». Αυτὴ η διπλὴ φύση της φιλοσοφίας στους Στωϊκούς δεν είναι γνωστὴ στον Ἄρειο.

Ἴσως ο τελευταῖος να μην εἶχε σαφεῖς και ἐξακριβωμένες πληροφορίες ὅταν ἀναφερόταν στους Στωϊκούς, γι' αὐτό, ὅπως πιστεύουμε, ἀναφέρεται με κάποια μονομέρεια στις ἀπόψεις τους σχετικά με την ἔννοια και το περιεχόμενο της φιλοσοφίας. Ἀντίθετα προς τους «ἔννοιους» ἀνάμεσα στους οποιούς συγκαταλέγονται, ὅπως ἀναφέρθηκε «Οἱ Στωϊκοὶ καὶ ὁ Ἐπίκουρος» ὑπάρχουν και «οἱ δέ». Αυτοὶ «οἱ δέ» είναι ἐκεῖνοι που «ἀκμὴν ἔτι ζητεῖν ὡς που παρὰ θεοῖς ὄν, καὶ τῆς σοφίας οὐκ ἀνθρώπινου χρήματος ὄντος». Οἱ ἄλλοι ἰσχυρίζονται «φασί» ὅτι ερευνοῦν και ἐπιδιώκουν κυρίως το «ὕψιστο» της «σοφίας», η οποία δεν είναι ἀνθρώπινο «χρῆμα», ἀλλὰ βρίσκεται μόνο στους θεούς, είναι κτήμα τους και ιδιότητα που τους προσδιορίζει. Ἐτσι θεωρούσαν τη φιλοσοφία ο Σωκράτης και ο Πύρρωνας: «οὕτως ἔλεγε Σωκράτης καὶ Πύρρων».

Την ἀποψη ὅτι ο Σωκράτης δίδασκε πως η «σοφία» είναι «χρῆμα» των θεῶν βρίσκουμε στους Πλατωνικούς διαλόγους. Χαρακτηριστικά στο «Φαῖδρο» ο Σωκράτης λέει «τὸ μὲν σοφόν, ὃ Φαῖδρε, καλεῖν ἔμοιγε μέγα εἶναι δοκεῖ καὶ θεῶ μόνω πρέπει· τὸ δὲ ἢ φιλόσοφον ἢ τοιοῦτόν τι μᾶλλον τε ἢν αὐτῶ ἀρμόττοι καὶ ἐμμελεστέρας

έχει»⁵⁷. Η «σοφία» ταιριάζει και χαρακτηρίζει το θεό· η «Φιλοσοφία» είναι γνώρισμα του ανθρώπου. Ο άνθρωπος μπορεί να «ζητεί» να ερευνά το ύψιστο «τήν ἀκμήν τῆς σοφίας» χωρίς να κατορθώνει να την κατέχει εξολοκλήρου. Η γοητεία της «θήρας» τον σαγηνεύει και τον έλκει προς αυτήν με την επίγνωση ότι δύσκολα γίνεται «θήραμα», αφού είναι «παρά θεοῖς». Αυτό σημαίνει ότι η φιλοσοφία είναι εκζητήσεις της σοφίας και όχι η ίδια η σοφία. Ο φιλόσοφος γίνεται έτσι «ἐπιθυμητής της σοφίας»⁵⁸ και «φιλοθεάμων τῆς ἀλήθειας»⁵⁹. Αν λοιπόν η «σοφία» έχει αυτά τα κατηγορήματα και ανήκει στην περιοχή του «εἶναι», αφού, κατά τήν πλατωνική αντίληψη, *stricto sensu* προσδιορίζει βασικά τους θεούς, τότε η φιλοσοφία είναι ανθρώπινη ιδιότητα και ανήκει στο χώρο του «γίγνεσθαι», αν δεν είναι η ίδια ως «ἐκζητήσις» «γίγνεσθαι».

Κάτω από αυτή την αντίληψη, ότι δηλαδή η φιλοσοφία είναι η «θήρα» της αλήθειας και αποτελεί το «ἐκζητεῖν τήν ἀκμήν τῆς σοφίας»· η πληροφορία αυτή του Ἄρειου μπορεί να συμβιβαστεί όχι τόσο με την άποψη στην οποία είχε τις τελευταίες περιόδους του στοχασμού του καταλήξει ο Πύρρωνας, δηλαδή την καθολική γνωστική του αδυναμία, αλλά κυρίως με το «ζητητικό»⁶⁰ και «εφεκτικό» χαρακτήρα της σκέψης του.

Πιστεύουμε πως θα μπορούσαμε ακόμα να επιβεβαιώσουμε ότι η πατρότητα αυτής της άποψης, που απορρέει από τη μαρτυρία του Ἄρειου, ανήκει στον Πύρρωνα με έναν έμμεσο τρόπο ακολουθώντας μια άλλη πορεία. Σ' αυτό το κείμενο του Ἄρειου, εκτός από τις έννοιες «θήρα» και «θήραμα» θεμελιώδη νοηματική θέση κατέχουν οι έννοιες «ἐκζητεῖν» και «σοφία» όπως ήδη αναφέραμε παραπάνω. Ο Αινεσίδημος από την Κνωσό, ο οποίος, όπως είναι ήδη γνωστό, υπήρξε αναβιωτής και άλλοτε συνεχιστής ή αναθεωρητής των σκεπτικών απόψεων κατά τον 1ο π.Χ. αιώνα, αναφέρεται από το Διογ. Λαέρτιο ότι συνέγραψε, εκτός από την «εἰς τὰ Πυρρώνεια ὑποτύπωσιν»⁶¹ ή, σύμφωνα μ' έναν άλλο τίτλο που αναφέρεται πάλι από το Διογένη, «Πυρρώνειους λόγους»⁶² και έργα «Κατά φύσεως» καί «περί ζητήσεως». Στους «Πυρρώνειους λόγους» αναφέρει «οὐδέν ὀρίζειν τόν Πύρρωνα διά τήν ἀντιλογίαν, τοῖς δέ φαινόμενοις ἀκολουθεῖν»⁶³.

Στη συνέχεια ο Διογένης, ο οποίος πιθανόν να εγνώριζε τα έργα του Αινεσιδήμου, προσθέτει «αὐτὰ δέ λέγει κἄν τῷ κατά σοφίας κἄν τῷ περί ζητήσεως». Από την μαρτυρία αυτή μπορούμε να ανιχνεύσουμε την άποψη ότι ο Πύρρωνας μπορεί να μην όριζε κάτι με δογματικό τρόπο, αλλά «ακολουθούσε τα φαινόμενα» δηλαδή άφηνε στη σκέψη του τη δυνατότητα έρευνας των φαινομένων, επειδή «το φαινόμενον πάντη σθένει»⁶⁴ σύμφωνα με μια άποψη του Τίμωνα με την οποία εκφράζεται μια αρχή που διέπει όλη τη φιλοσοφία των Σκεπτικών. Αυτό σημαίνει ότι αρνιόταν την ισχύ της ολοκληρωμένης γνώμης χωρίς να αποκλείει τη δυνατότητα «ἐκζητήσεως» της.

Από τις αναλύσεις, που προηγήθηκαν με βάση τη μαρτυρία του Ἄρειου, φτάνουμε στα παρακάτω συμπεράσματα, με την επίγνωση πάντοτε ότι μπορεί αυτή να μην απηχεί εξολοκλήρου Πυρρώνειες αντιλήψεις. Πρώτα ότι σε κάποιο στάδιο της διδασκαλίας του ο Πύρρων δεν αρνιόταν εξολοκλήρου τη δυνατότητα της γνώσης και του ορισμού και ότι σ' αυτό το στάδιο ακριβώς μπορεί να εντοπιστεί ο ορισμός αυτός ή η θέση του σχετικά με την έννοια της φιλοσοφίας. Αυτού του είδους η πνευματική δραστηριότητά του μπορεί να εντοπιστεί πριν τη «μεταστροφή» η οποία

συνέβη αφότου η διδασκαλία Μητροδώρου του Χίου «κακάς ἔδωκεν ἀφορμάς τῶ Πύρρῳ»⁶⁵. Δεύτερο η Φιλοσοφία για τον Πύρρωνα είναι «θήρα» και «ἐκζήτησις» της αλήθειας, όχι με σκοπό την πράξη, αλλά τη θεωρία από την οποία θα προέλθει η «εὐδαιμονία» της ζωής, κάτι το οποίο ο Πύρρωνας αργότερα υποστήριξε ότι θα προέλθει από την «αγνώσια».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η Σούδα (εκδ. Α. Adler, 1971) προσδιορίζει τη δράση του Πύρρωνα από την 11η Ολυμπιάδα και ύστερα. Αυτά μας βοηθά να εντοπίσουμε, χωρίς βεβαιότητα, την ακμή του Ηλείου φιλοσόφου γύρω στα 300 π.Χ. Βέβαια για την χρονολόγηση της ζωής του δεν υπάρχει ομοφωνία ανάμεσα στους αρχαίους δοξογράφους βλ. Διογ. Λαερτ. IX, 61.
2. Αριστοτελικός φιλόσοφος από την Μεσσήνη της Σικελίας. Έζησε το 2ο ή τον 3ο αιώνα μ.Χ. στην Αθήνα. Από τα έργα του σώζεται μόνο ένα απόσπασμα από την πραγματεία του «περί φιλοσοφίας» το οποίο έχει περιλάβει ο Ευσέβιος ο Παμφίλου εις την «Εὐαγγελικὴν Προπαρασκευήν».
3. *Ευαγγ. Προπαρ.* XIV 18, 1-4 και XIV 18, 27.
4. Ενδεικτικά αναφέρουμε: Emile Brehier., *Histoire de la philosophie* (P.U.F.) Ελλ. μτφρ. Π. Ιωαννίδη, Αθήνα 1957, τόμ. Α', 270-273· B., Bussell., *A. History of western Philosophy*, New York 1945, Rep.¹³, 233-235· Zeller, Ed-Nestle W., *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας* μτφρ. Χ. Θεοδωρίδη, Θεσσαλονίκη 1942, 309-311· Γεωργιούλη, Κ.Δ. *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα 1975, τ. Α', 443-450· Ζουμπου, Α.Ν., «Ηλειακά Φιλοσοφήματα» αν. Πελοποννησιακά, Ε' (1961) 190-197· Δελλή, Ι.Γ., «Η Πυρρῶνιος γνωσιολογία και οι παράγοντες διαμορφώσεως αυτής», Πλάτων, 29 (1977), 118-130· Verdán, A., *Le scepticisme philosophique*, Paris 1971, 9-23· Robin, L., *Pyrrhon et le Scepticisme grec*, Paris 1944· R. Wright., "Greek Scepticism", Pegasus, 11 (1969), 13-24· Brancacci, A., "La Filosofia di Pirrone e le sue relazioni con il Cinismo", στο *Lo Scetticismo antico* (Atti del Convegno di Roma, 5-8 Novembre 1980), Napoli 1981, 213-242· *The skeptical Tradition* ed Myles Burnyat, The University Press of California 1983.
5. Ζουμπου Α.Ν., «Η αγνώσια ως Ηθική», *Ακτίνες*, 1966 (275), 342-345. Η άποψη αυτή διαφαίνεται ιδιαίτερα από τη μαρτυρία του Αριστοκλή (=Ευσ., *Ευαγγ. Προπαρ.* XIV 18, 1-4) «...ὁ δὲ μαθητὴς αὐτοῦ Τίμων φησὶ δεῖν τὸν μέλλοντα εὐδαιμονήσῃν εἰς τρία ταῦτα βλέπειν· πρῶτον μὲν, ὅποια ἐπέκεινται τὰ πράγματα· δεύτερον δέ, τίνα χρὴ τρόπον ἡμᾶς πρὸς αὐτὰ διακεῖσθαι· τελευταῖον δέ, τί περίσσει τῶς οὐτως ἔχουσι...».
6. Αριστ. (=Ευσέβ. *Ευαγγ. Προπ.* XIV 18, 1-4) «ὁ δὲ γέ μαθητὴς αὐτοῦ Τίμων φησὶ...».
7. Θεοδώρητου, *Gr. affectionum curatio*, II, 20 «καὶ Τίμων δε αὐτῶς (sc. τοὺς φιλοσόφους) ὁ Φλιάσιος, ὁ Πύρρωνος ἐταίρος, ἐν τοῖς Σίλλοις ἐτραγωδῆσεν».
8. Long. A.A., "Timon of Phlius: Pyrrhonist and Satirist", *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, NS, 24 (1978), 68-91· Pianko G., "De Timonis Phliasii Sillorum dispositione", "Eos", 43 (1948-49), 120-126.
9. Στο λήμμα «Σίλλος» της Σούδας αναφέρεται σχετικά «Σίλλος γάρ ὁ μῖμος, ἢ ὁ μῶμος, καὶ ἡ κακολογία καὶ ὁ χλευασμός». Στο λήμμα Τίμων Φλιάσιος η Σούδα αναφέρει «Τίμων, Φλιάσιος, καὶ αὐτὸς φιλόσοφος, τῆς Πύρρωνος ἀγωγῆς ὁ γράψας τοὺς καλουμένους Σίλλους ἦτοι ψόγους Φιλοσόφων βιβλία γ'. Σίλλους, ἴσως, πρῶτος ἔγραψε ὁ Ξενοφάνης βλ. D-K¹², 21A20, 21A22, 21A23.
10. *Βίοι Φιλοσόφων*, IX, 61-108 (εκδ. Oxford).
11. IV, 24, 5.
12. *Γεωγραφικά* IX 1, 8.
13. *Πρὸς Μαθηματικούς*, I 1, 53, 272, 281, 305· XI 1, 20, 140, 141.
14. *Αρθολόγιο* (εκδ. Wachsmuth-Hense 1884-1912) IV 53, 8.
15. *Επιστολές*, 88, 43.
16. *De finibus*, II 11, 35· II 13, 43· III 3, 11· IV 18, 49. *Academica* II 42, 130. *De officiis* I 6. *De oratore* III 17, 62. *Tuscul. disput.* II 6, 15· V 30, 85.
17. *Instit. Or.*, XII 2, 24.
18. Στη συγγραφή αυτής της εργασίας είχαμε υπόψη μας τα κείμενα κάθε αρχαίου συγγραφέα χωριστά αλλά, κυρίως, την αξιολογία και μοναδική ίσως αυτοτελή έκδοση των μαρτυριών για τον Πύρρωνα της Ιταλίας Fernanda Deceva Caizzi: *Pirrone: Testimonianze* (Elenchos, 5) Naples: Bibliopolis 1981, σσ 309. Στην έκδοσή της έχει περιλάβει 96 μαρτυρίες από όλους τους δοξογράφους με μετάφραση στην Ιταλική και μερικά σχόλια.
19. Διογ. Λαερτ. IX, 61, 107· επίσης Κικερ. *Acad.* II, 42, 130.
- 19^a. Αριστ. (=Ευσέβ. *Ευαγγ. Προπ.* XIV 18, 1-4).

20. Πρβλ. Γέλλιου XI 5, 4 «...Pyrronem esse usum tradunt: οὐ μᾶλλον οὕτως ἔχει τὸδε ἢ ἐκείνως ἢ οὐθετέρως». Για τη σημασία του «οὐ μᾶλλον»· Βλ. Ph. De Lacy, «οὐ μᾶλλον and the Antecedents of Ancient Scepticism», *Phronesis*, 3 (1958), 59-71. Διογ. Λαερτ. IX, 61. Ἴσως αὐτὴ ἡ ἀπόψη, που ἀναφέρει ο Διογένης, να δίδει κάποια ὑποψία ἐπιδράσης τῆς σοφιστικῆς στο στοχασμὸ τοῦ Πύρρωνα.
21. Διογ. Λαερτ. IX, 61.
22. Στοβ. Ανθ. IV 53, 28.
23. Διογ. Λαερτ. IX, 74.
24. Διογ. Λαερτ. IX, 74.
25. Ο.π., Ἄριστ. *Εὐσ., Εὐαγγ. Προπαρασκευή* XIV 18, 1-4.
26. *Ανθολόγιον*, II 1, 17.
27. Για τὴν δοξογραφία τοῦ Ἀρείου κάνει διεξοδικὰ λόγους ο Η. Diels στα «Προλεγόμενα» τοῦ ἔργου τοῦ *Doxographi Graeci*, Berolini 1965⁴, 69-88). Πληροφορικὰ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Ἄρειος ἔζησε στὴν Ἀλεξάνδρεια. Φαίνεται ὅτι ἀνήκε στὴ Στωϊκὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ περισσότερο ἀκολούθησε τὶς ἐκλεκτικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς τοῦ. Ὁ Πλούταρχος τὸν ἀναφέρει στο ἔργο του τρεῖς φορές κυρίως γιὰ τὴν φιλία του με τὸν Καίσαρα Ἀύγουστο (Βλ. Πλούταρχος *Πολιτικά Παραγγέλματα* 18 p. 814· *Αποφθέγματα Βασιλέων καὶ Στρατηγῶν, Καίσαρ Σεβαστός* 207Α. 3. *Βίος Ἀντωνίου* κεφ. 80, ἐκδ. Β.Τ.). Ἀπὸ τὸν Πλούταρχο ἀντλεῖ τὶς πληροφορίες τοῦ γιὰ τὸν Ἄρειο καὶ ο Δίων Κάσσιος (L. I 16.3). Ὁ Ἄρειος ἔγραψε «*Ἐπιτομὴ φιλοσοφικῶν δογματῶν*». Ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου παραδίδουν, ἐκτός ἀπὸ τὸν Στοβαῖο, οἱ Κλήμης, Σενέκας καὶ Εὐσέβιος. Ἐκτενὲς ἀπόσπασμα ἔχει περιληφθεῖ ἀπὸ τὸν Η. Diels: ο.π., *Dox. Graeci*, 447-472.
28. Βλ. Ἄριστ. *Ἀναλ. Πρότερα*, Β3, 90Β30.
29. Για τὴν Ἐρετρικὴ καὶ τὴ λεγόμενη Ἠλείο-Ἐρετρικὴ Σχολή· Βλ. Β.Α. Κύρκου, *Ὁ Μενέδημος καὶ ἡ Ἐρετρικὴ Σχολή*, *παραρτ. τοῦ ΚΓ* τόμου τοῦ Ἀρχείου Εὐβοϊκῶν Μελετῶν, Ἀθῆνα 1980, 23-26.
30. Στραβ. *Γεωγραφικά* IX 1, 8.
31. Γαλιηνού, *Περὶ Φιλοσόφου Ἱστορίας* (=Diels, *Dox. Graeci*⁴ 600). Βλ. καὶ Σουῖδα στο λήμμα Φαῖδων Ἠλείος.
32. Διογ. Λαερτ. II, 105.
33. Διογ. Λαερτ. IX, 65.
34. Διογ. Λαερτ. IX, 61 (Κ.Φ.Γρ.Η, 273F 92).
35. Διογ. Λαερτ. II, 113.
36. Ο.π., II, 106.
37. Ο.π., IX, 61.
38. Ο.π., IX, 65.
39. Ο.π., IX, 109.
40. Ο.π., IX, 63.
41. Ο.π., IX, 63· IX, 62· IX, 69.
42. Βλ. Εἰδικὰ Βλ. *Κρατ.* 521c.
43. Διογ. Λαερτ. VIII, 8· καὶ Κικερ. *Tusc. disput.* V, 3.
44. Πλ. (*ψευδ.*) *οροι* 414b.
45. Αἰξίζει να σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ο Ἐπίκουρος θαύμαζε τὸν Πύρρωνα. Αὐτὸ διαπιστώνουμε ἀπὸ μιὰ πληροφορία τοῦ Διογ. Λαερτ. IX, 64: «Ὅθεν καὶ Ναυσιφάνην ἤδη νεανίσκον δύντα θηραθῆναι. Ἐφασκε γοῦν γίγνεσθαι δεῖν... Ἐλεγέ τε πολλὰκις καὶ Ἐπίκουρον θαυμάζοντα τὴν Πύρρωνος ἀναστροφήν συνεχῆς αὐτοῦ πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ».
46. Περὶ τοῦ «θεωρητικῶ βίου» Βλ. Ἄριστ., *Μτ.Φ.*Δ2 1004α34· D-K¹² 59A29. Ἄριστ. *Ἠθ. Εὐδῆμεια* Α4. 1215b6-Zeppri, S., «Bios theoreticos e bios politicos come ideali di vita nella filosofia preplatonica», *Logos*, 1972 (219-248). Πιθάνον ο Πυθαγόρας εἶναι πρῶτος που ἐπενόησε αὐτὸν τὸν ὅρο Βλ. Ιαμβλίχου: *Περὶ Πυθαγορικῶ βίου* (ἐκδ. L. Deubner, 1975) 12, 58 σσ. 31-32· Δημοκρίτου απ. Β2, Β118· Πλάτ. *Φαιδρ.* 249c 1-5· *Θεαίτ.* 172c· Πλάτ. *Εὐν.* VI, 8, 6, 32-41.
47. Σέξτ. Εμπειρικ. *Προς Μαθηματικούς* XI, 169 καὶ Usener, *Επικ.* απ. 219.
48. Usen. *Επικ.* απ. 221· Βλ. καὶ Κικ., *De finibus* I, 21, 71 «nullam eruditionem esse duxit, nisi quae beatae vitae disciplinam junaret».
49. Κικ. *Acad.* II, 23 (SVF, II, 117).
50. SVF, II, 35.
51. SVF, III, 5, 6.
52. SVF, III, 91, 169.
53. Σέξτου Εμπειρικῶ, *Προς Μαθημ.* IX, 13 (SVF, II, 36).
54. Σέξτου Εμπειρικῶ, *Προς Μαθημ.* IX, 13.
55. SVF, I, 68 καὶ III, 112.
56. SVF, III, 112.
57. Πλ. *Φαιδρ.* 278d. Παρόμοια ἀπόψη εκφράζει ο Πυθαγόρας σύμφωνα με τὴ δοξογραφικὴ μαρτυρία τοῦ Διογ. Λαέρτιου I, 12 «μηδένα γάρ εἶναι σοφόν (ἄνθρωπον) ἀλλ' ἢ θεόν».

58. Πλατ. *Πολιτ.* 475b βλ. και άποψη του Σενέκα "philosophia sapientiae amor est et affectatio (Epist., 89, 3).
59. Πλ. *Πολιτ.* 376b.
60. Διογ. Λαερτ. IX, 70.
61. Διογ. Λαερτ. IX, 78 και 106.
62. Διογ. Λαερτ. IX, 106, 1.
63. Διογ. Λαερτ. IX, 106.
64. Διογ. Λαερτ. IX, 105. Παρόμοια «τό μέλι ὅτι ἐστί γλυκὸ οὐ τίθημι, τὸ δ' ὅτι φαίνεται ὁμολογῶ».
65. Ευσεβ., *Ευαγγ. Προπαρ.* XIV 19, 8-9 και D-K¹², 70B1.

ΔΡ Ι.Γ. ΔΕΛΛΗΣ
ΛΕΚΤΩΡ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΑΤΡΩΝ